

ЕТНІЧНІ СИМВОЛИ В НАРОДНИХ ПІСНЯХ БОЛГАР УКРАЇНИ

Статтю присвячено найпоширенішим болгарським національно-культурним символам у народних піснях, записаних різними дослідниками в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. в Одеській, Запорізькій і Миколаївській областях та в Криму. Автор аналізує образну систему болгарського пісенного фольклору поза межами метрополії, підкреслюючи етнічну самобутність болгар-переселенців. Доповідь базується на прикладах уживання лінгвокультурно маркованих лексем та словосполук у народнопісенній ліриці болгар Бессарабії й Таврії.

Ключові слова: *болгари України, народна пісня, лінгвокультурологія, етносимвол, класифікація.*

Болгарська етномовна спільнота існує в Україні з кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. За переписом 2001 р., болгарське населення становить 0,4% від загальної кількості українських громадян. Сьогодні нащадки болгар-мігрантів компактно проживають в Одеській та Запорізькій областях, болгарські колонії є в Криму, у Кропивницькій, Закарпатській, Миколаївській, Донецькій, Дніпровській, Луганській, Харківській, Херсонській областях. Називають себе болгарами й близько півтори тисячі мешканців столиці.

Нагадаємо, що одне з найдавніших болгарських поселень України – Вільшанка – виникло на території сучасної Кропивницької після закінчення Російсько-турецької війни 1768-1774 рр. У першій половині ХІХ ст. міграція відбувалася особливо активно: вже в 1819 р. болгари заснували на Одещині місто Болград (де в 1858 р. з'явилася перша національна гімназія з друкарнею при ній) та понад 60 сіл. Болгарська мова визнавалася офіційною регіональною мовою в округах, де її носіїв було найбільше [1: 131, 164].

У 1860 р. частина бессарабських болгар перемістилася до Таврійської губернії. Так виникли села Олександрівка, Преслав, Полоузівка, Долній і Горній Чушмелій та інші. У Криму болгарські колонії виникли на початку ХІХ ст. – у Кишлаві, Балта-Чокрак, Старому Криму; регіони компактного проживання болгар дістали назву Болгарщина [1: 50–88, 7: 16–20; 10: 19–41].

Дотепер вийшла низка праць, присвячених соціолінгвістичним, лексико-граматичним, порівняльно-історичним питанням болгарського мовного острова – дослідження І. О. Андрющенко, С. Б. Бернштейна, С. І. Георгієвої, Н. М. Гончар, Е. І. Зелениної (Полторадневої), В. О. Колесник, І. А. Стоянова, Е. П. Стоянової та інших.

Утім чималі, поза сумнівами, здобутки в царині української болгаристики не означають, що її дослідний потенціал вичерпано. Мало вивченим лишається лінгвістичний бік важливого сегмента болгарської мови за межами метрополії – фольклору, насиченого інформацією про досі невідомі або несподівані сторони болгарської мовної картини світу.

Предметом нашого дослідження стали особливості функціонування етнолінгвокультурних символів у народних піснях болгар України.

Узагалі поняття «символ» здобуло чимало різних тлумачень у мистецтвознавстві, філософії, етнології, культурології тощо. Його визначають як умовне позначення явища чи процесу, як те, що відбиває певну думку, ідею, викликає певні асоціації [3: 92]. Про символи як найважливіший механізм пам'яті культури пише також С. Гатальська [2: 205–207]. Такий погляд на символ цілком вписується й до мовознавчого дискурсу, оскільки мова перебуває у безперервній взаємодії з усіма можливими позамовними контекстами, регулюється ними, документує їхні впливи, інтегрує здобутий досвід.

Науковці констатують наявність етнолінгвістичного компонента у значенні мовного знака, трактуючи цей компонент як особливі екстралінгвальні характеристики, закорінені в матеріальній та духовній культурі етносу [12: 5]. Вчені також зауважують нерозривність етносимволіки слова з етносимволікою позначуваної ним реалії [5: 3–4]. Не викликає сумнівів і те, що етнокультурний символ відображає сформовану протягом тривалого часу систему цінностей та ідеалів, а у фольклорі ці слова-знаки найбільш відверто й водночас найбільш поетично її демонструють.

Не проходить повз увагу лінгвістів і дихотомія універсального та специфічного у природі символу, адже він, як універсалія, виходить поза межі часу та простору, але при цьому неминуче пов'язаний із певним історичним періодом, із мовою, народом. Символ формується на підставі колективного досвіду носіїв мови, відображає світобачення цього колективу, його естетику та унікальну поетичну мову в контексті культурно-історичної традиції [8: 47–52].

Болгарський пісенний фольклор відзначається насиченістю словесної, поетичної складової, образна система якої при детальному вивченні виявляє все більше знаків болгарської етнічної самобутності. Це й топо-, й антропоніміка, і найменування найрізноманітніших артефактів, зокрема давніх оберегів, помічні для реконструювання особливостей та часткового осягнення культурного багатства етнічної меншини в багатонаціональній Україні. Але, на жаль, спеціальних досліджень із цієї теми, де мовознавці приділяли б увагу саме болгарському мовному острову, ми дотепер не виявили. Для порівняння, болгарські вчені у метрополії мають вагомі розвідки, пов'язані з роллю низки реалій у національному культурному коді (праці М. Кітанової, Й. Кірілової, К. Мічевої-Пейчевої та інших), в українській лінгвістиці є дослідження, зосереджені саме на знаках етнокультури – І. О. Голубовської, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонка, В. І. Кононенка, Н. О. Мех та інших, а також «Словник символів культури України» за редакцією В. П. Коцура, В. В. Куйбіди й О. І. Потапенка; у західнослов'янській лінгвістиці дослідником етнічних стереотипів став С. Бартмінський. Причому саме українські науковці приділяють значну увагу пісенному фольклору як джерелу етносимволів та етностереотипів.

Джерельною базою дослідження стали тексти болгарських народних пісень, записаних у ХХ–ХХІ столітті на території України: “Български народни песни от Украйна и Крим” С. Цветка (2005), “Български фолклор от Северното Приазовие” за редакцією О. Червенко (2012) та двотомник Н. Кауфмана “Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР” (1982). Врахувавши досвід наших попередників – етнолінгвістів і лінгвокультурологів (В. П. Коцура, В. В. Куйбіди, О. І. Потапенка [4: 3–4], Н. М. Шарманової [16: 129–137] та інших у систематизації українського етномовного матеріалу, ми виділили кілька тематичних груп, до яких належать символи болгарської етнокультури, згадані в народних піснях:

1. Природа. До цієї парадигми входять найменування об'єктів неживої природи – *вода*, *слънце* «сонце», *месечина* «місяць», *камък* «камінь». Більш розмаїтим виявився перелік найменувань, пов'язаних із живою природою. Це назви рослин – *а́бълка* «яблуко, яблуня», *босілек* (*ранбосілек*) «васильки», *юл* «пахуча олієносна троянда», *лозе* «виноградник», *трендѡфел* «троянда, зокрема дика», *черѡша* (*чурѡша*, *черяша*) «черешня», тварин – *гълъб* «голуб», *кукувіца* «озуля», *петѡл* «півень», *кон* (*кончи*) «кінь (коник)», *прілепче* «кажан», *ягне* «ягня». Також до етносимволів, що позначають живу природу, можна віднести назви різних топосів: *горѡ* «ліс», *нива*, *полѡ*, а також *градинка* «квітник».

Назви звичайних природних об'єктів у фольклорі набувають магічних, містичних властивостей. Так, скажімо, поширені і в Болгарії, і в українських причорноморських та приазовських степах, де проживають болгари, *жълта дюля* «жовта айва», *бяло грѡзди* «білий виноград», в народній пісні, виявляється, мають цілющу силу, можуть вилікувати від смертельних недуг, але проблема в тім, що хворий потребує ліків узимку, коли їх неможливо дістати [6 (2: 658)]. *Билін-утрѡва* (вочевидь, *Hyoscyamus L.*, блекота, пор. материкові *блен*, *блян*, *блѡно биле* «т.с.») – рослина, відвар якої випивав дівчина, дізнавшись, що коханого одружили з іншою [13: 33–34].

2. Людина

Болгарські народні пісні раз у раз акцентують на таких ключових для традиційної культури образах, як *мъжка рѡжба* «син», *момѡ* «дівчина», *юнак* «хлопець із найкращих; богатир», *мѡмък* «парубок», *лѡдо-млѡдо* «парубок із поривною вдачею». В народному поетичному епосі згадано й назви спорідненості: *мѡйка* (*мѡле*), *тѡйно* «тато», *сѡнко*, *брат*, *сестрѡ*, *свекърва*, *шѡрка* «донька» тощо, які набувають особливого етнокультурного забарвлення: мати – божество навіть для асоціального персонажа; брат – охоронець та оборонця юної сестри, свекруха – знавиця чорної магії, *душманка* тощо.

Частини тіла, згадані у народнопісенних текстах, ілюструють сформований болгарською традицією еталон вроди (найчастіше дівочої): *руса коса* «світле волосся», *черни очи*, *бяло лице*.

3. Міфічні істоти та релігійні постаті. До таких, зокрема, належить *божа майка*, яку можна сприймати і як християнську Богородицю, і як язичницьку матір Сонця. Крім того, болгарський народний епос залюбки експлуатує колоритну міфічну постать *змеј* (*змѡно*). Окремі пісні присвячені постатям святих – *Свят Геѡрги* «Святий Георгій, Святий Юрій» та *Свети Илѡя* «Святий Ілля», – котрі перемагають у двобої хтонічних істот. В обрядовій поезії центральним персонажем стає *Питирѡда-ляда* – дівчина-метелик, що вирушає до неба просити для людей дощу, як посередниця між мешканцями земного й потойбічного світу [14: 33–34].

4. Артефакти. До цієї групи належать споруди та їхні частини – *чѡркова* «церква, храм», *пѡрти* «ворота», *пѡнджура* «вікно», *гирѡн* (літ. *герѡн*) «криниця, найчастіше з журавлем», *клѡдениц* (літ. *клѡденец*) «криниця, найчастіше з валом», знаряддя праці – *врѡтѡну* «веретено», *юрка* (*урка*) «прядка» (літ. *хурка*).

Етносимволічне наповнення мають також назви наїдків та напоїв – *крѡвай* «коровай», *мѡнджа* «тушкована з м'ясом піджарка з овочів та борошна», *милина* «святковий пиріг із листкового прісного тіста з сирною начинкою», *пѡта* «коржик із прісного тіста», *чѡрна кукѡшка* «чорна курка», *вѡну чървѡну* «червоне вино», *рѡйну вѡну* (літ. *руїно вѡно*) «біле вино», *ракѡя* «горілка».

Яскравими ідентифікаторами етнічної тожсамості стають назви предметів одягу, прикрас: *алтѣн* «шийна прикраса з монет», *було* «весільне покривало нареченої», *гердан* «стрічка, розшита намистинами», *грѣмна* (літ. *зривна*) «круглий скляний браслет, витий браслет зі срібла або міді, без застіжки» [15: 372], *прѣстьѣн* (літ. *прѣстен*), *китка* «невеличкий букет із кількох ритуальних рослин».

Згадано в піснях і музичні інструменти – *гайда* «волинка», *гайдулка* (літ. *гьдулка*) «струнний смичковий інструмент», *кавал* «духовий інструмент із дерева та металу», *свірчица* «сопілка». Серед усіх найменувань музичних інструментів перше місце за поширеністю посідає *мѣден кавал*, зовні, подібний до української сопілки. У лінгвокультурному плані *кавал* – символ юності, бадьорості, кохання: на ньому грають юнаки на побаченні, щоб сподобатися дівчині; цей інструмент звучить на весіллях. На звук *кавала* йде закохана юнка, шукаючи свого милого [14: 73].

5. Народні звичаї, свята, ритуали: *сва́дба* «весілля», *сидѣнка* (*седя́нка*, *седя́нчица*), *суба́т* (літ. *соба́т*) «частування; вечорниці», *у́рд* «хоро, болгарський народний танок».

На нашу думку, варто детальніше спинитися на такому важливому для болгарської етнокультури явищі, як *седя́нка*, якому присвячено майже третину народнопісенної лірики болгар України. *Седя́нки* (посиденьки) влаштовувала непошлюблена молодь після закінчення польових робіт – на майдані або в оселі однієї з дівчат. Учасниці зустрічі робили кожна свою справу – пряли, шили, вишивали, плели. Трохи згодом до посиденьок долучалися парубки, й розпочиналося частування. На *седя́нка* дівчата приходили, прикрасивши голову квіткою, застромленою за вухо. Цю квітку юнка могла подарувати парубкові, який їй подобався, на його прохання, або ж сам хлопець намагався вкрасти цвіт [15: 369].

6. Власні назви. Ономастичні одиниці є потужною етнокультурною ланкою, що зв'язує мовний острів із метрополією. Так, в аналізованих піснях, що були записані у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., фігурують топоніми *Стара Планина* (найбільший гірський масив Болгарії, що тягнеться від заходу до сходу країни), *Цариград* (Царгород – поетична назва Константинополя, столиці Візантійської імперії). Невідому, казкову землю символізує місто *Дрянополє* (болгарський народний варіант давньогрецької назви *Адріанополь* – нині м. *Едирне* на північному заході сучасної Туреччини, – деєтимологізований у *дряно полє* «кизилоче поле»). Назва болгарської та водночас української річки *Ду́нав* (*Ду́нава*) вшановується в піснях навіть тих регіонів, які географічно далекі від берегів Дунаю.

Антропонімія також відзначається своїм розмаїттям. Імена *Димітьєр* (*Ді́мо*), *Донка*, *Є́нка*, *Іва́н*, *Кали́на*, *Марі́на* (*Марі́нка*), *Ра́да* (*Ра́дка*), *Стоя́н* (*Стува́н*, *Стуе́н*), *Тодора* (*Тодора́ка*, *Тудора*), *Яна* у супроводі усталених епітетів пронизують пісенний текст, насичуючи його колоритними посталями.

7. Числа. У піснях фігурують числа *дѣвет*, *два*, *три*, *се́дем*, *триста*, рідше інші. За нашими спостереженнями, ядро болгарської символічної нумерології в народній пісні – *дѣвет*, що повторюється в одному творі в різних комбінаціях. Потрібно *дѣвет чифта* «дев'ять пар» волів, аби витягти синицю, яка застрягла в землі [13: 139]. Дев'ять років триває загадкова хвороба дівчини, допоки розповідає батькам правду [14: 80] Дев'ять років герої годують свого коня, перш ніж рушити на війну з турками [13:45]. Дев'ять років

не народжує корова, аж поки хлопець, її господар, не йде по допомогу до дівчини-перевертня [13: 131].

Цікаво, що 9 стає міцним замкненим колом, у якому живе досконалість, тож уже *дис-етія* «десятий» розриває це коло, з десятого починається епічний сюжет.

Число *два* зазвичай символізує закохану пару або близнюків: два кораблі – з молодим та молодою – пливуть на весілля; дві могили – це загиблі близнята [13: 31–32].

8. Кольори. Фольклорні тексти містять низку типових колоративів – *бял, череєн, зелєн, чєрен*. Білий колір у болгарській народній поезії стає символом усього чистого, непорочного, світлого, сонячного, еталонного: „*бялу Дони*“, „*бяла Рада*“, „*бяла българка*,“ – звертаються парубки до білолицих дівчат, *бяла и красива* має бути юнка, аби в неї закохатися. В одній з пісень протиставлено *грозната Янка* «потворну Янку» та *бяла Калинка* «білу Калинку» [13: 29], таким чином білий колір утілює абсолютний ідеал вроди. Білою барвою змальовує народний поет і рідний Дунай, берегів якого болгари намагалися триматися навіть після свого переселення з метрополії – *бял(а) Дунав(а)*. Білий колір пов'язаний з молоком – першою їжею дитини, – і, за народними уявленнями, впливає й на білизну обличчя [14: 90]. Загалом білий має животворчу силу дня, світла, молока [9: 126]. *Бяли краваи* «білі короваї» [13: 21] – обов'язкова весільна обрядова страва, символ сонця. Вважалося, що навіть посуд, у якому носять воду для приготування весільних наїдків, має бути білий – *бяли бькàри* «білі відра» [13: 21], щоб і доля молодих була осяйною.

Інші кольори, які також належать до етносимволічних, у народних піснях болгар України фігурують у дещо обмеженій кількості лінгвокультурно маркованих сполук: *гурà зилєна* «ліс зелений» (місце сили для болгарського воїна чи народного месника), *àлено цєте* «червоний цвіт» (велика червона квітка герані, півонії, троянди чи маку, закріплена в дівочій зачісці, як знак того, що юнка не має пари), *червєна ябълка* «червоне яблуко» (до стиглого яблука уподібнювали здорову рум'яну дівчину), *ви́ну чьрвєну* «вино червоне» (ритуальний напій у болгарському застіллі) тощо.

Чорний колір у болгарській етнокulturі найчастіше асоціюється з усім негативним – нічю, хворобою, смертю, злиднями. В одному з передноворічних ворожінь у болгарському селі Городне (Чийшия) дівчата виконують пісню, яка метафорично описує різних наречених. Якщо дівчина чує на свою адресу слова „*чєрен манòфил*“ («чорний матрац»), то вірять, що їй судився злидар [15: 402]. Але іноді чорний означає й перемогу над смертю. На День святого Харлампія (23 лютого) вважалося обов'язковим зарубати чорну курку. Вона символізувала чуму, а святий мученик Харлампій, за народними переказами, прогнав цю страшну хворобу [15: 419].

Отже, весь масив етносимволів, виявлених у народних піснях болгар України, можна умовно поділити на вісім тематичних груп: природа, людина, міфореlegійні постаті, артефакти, події й ритуали, власні найменування, числа та кольори. Знаковими для болгарської етнокulturі є такі вербалізовані поняття, як «седянка» (молодісні посиденьки), «кавал» (духовий музичний інструмент, неодмінний атрибут свята й буднів), містичне число 9 та сповнений символіки чистоти й світла білий колір. Високий лінгвокультурний потенціал мають топоніми, що підтримують історичний зв'язок із метрополією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрющенко І. А., Недева В. Б. Кримските българи / І. А. Андрющенко, В. Б. Недева // У кримській оселі. Вірмени. Болгари. Греки. Німці. Українці. – Сімферополь: ДІАЙП, 2007. – С. 50–88.
2. Гатальська С. М. Філософія культури / С. М. Гатальська. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.
3. Дороз В. Ф. Українська мова в діалозі культур: навчальний посібник /В. Ф. Дороз. – К.: Ленвіт, 2010. – 320 с.
4. Енциклопедичний словник символів культури України /за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. – 5-е вид. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М., 2015. – 912 с.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
6. Кауфман Н. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР: в 2 т. /Н. Кауфман. – София: БАН, 1982.
7. *Киссе А. И. Возрождение болгар Украины. – Одесса: Optimum, 2006. – 288 с., ил.*
8. Кононенко В. І. Символи української мови. К.; Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. - 440 с.
9. Раденкович Л. Символика цвета в славянских заговорах / Л. Раденкович // Славянский и балканский фольклор. – М.: Наука, 1989. – С. 123–148.
10. *Митков В. Болгары в Таврии: 150 лет истории /В. Митков. – Запорожье: Интер-М, 2012. – 100 с., ил.*
11. Стоянов І. А., Стоянова Е. П., Дадіверін І. Г. Мова болгар України в її усній та писемній формі. – Одеса: Оптімум, 2002. – 400 с.
12. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі. – К.: Київський державний лінгвістичний університет, 2000. – 236 с.
13. Цветко С. Български народни песни от Украйна и Крим /С. Цветко /Съст. З. Барболова. – София: Академично издателство „Марин Дринов”, 2005. – 179 с.
14. Червенко О. Б. Болгарський фольклор Північного Приазов'я /О. Б. Червенко. – Бердянськ [б.в.], 2012. – 125 [12] с.: іл.
15. Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии / Кол. авт.: А. В. Шабашов, Н. Н. Червенков, Л. В. Субботин, М. Д. Пинти и др. – Одесса: Астропринт, 2003. – 792 с.; 8 л. цв. ил.
16. Шарманова Н. М. Етнолінгвістика: навчальний посібник для студентів факультету української філології/ Н. М. Шарманова. – Кривий Ріг: НПП АСТЕРІКС, 2015. – 192 с.

Малаш А.В. канд. філол. наук

Інститут мовознавства ім. А. А. Потебни НАН України, Київ

ЭТНИЧЕСКИЕ СИМВОЛЫ В НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ БОЛГАР УКРАИНЫ

Статья посвящена наиболее распространенным национально-культурным символам в народных песнях, записанных различными исследователями во второй половине XX – в начале XXI в. в Одесской, Запорожской и Николаевской областях, а также в Крыму. Автор анализирует образную систему болгарского песенного фольклора вне

метрополи, подчеркивая этническую самобытность болгар-переселенцев. Доклад основан на примерах употребления лингвокультурно маркированных лексем и словосочетаний в народнопесенной лирике болгар Бессарабии и Таврии.

Ключевые слова: болгары Украины, народная песня, лингвокультурология, этносимвол, классификация.

The paper deals with the most widespread Bulgarian national and cultural symbols in folk songs recorded by different scholars in the last half of 20th – first decade of 21st century in Odessa, Zaporizhya and Mykolaiv regions, and in the Crimea. The author analyzes the system of the images in the Bulgarian song folklore beyond their mother country and emphasizes the ethnic authenticity of the Bulgarian colonists. The report is based on examples of using linguoculturally marked lexemes and phrases in the folk songs lyrics noted from the Bulgarians of Bessarabia and Tauria.

Key words: Bulgarians in Ukraine, folk song, linguoculturology, ethnic symbol, classifying.

УДК 811.161.1: 81'27

Байтелесова А.Д., докторант

Дальнянский университет иностранных языков, КНР

ФРАГМЕНТ АССОЦИАТИВНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТА «КИТАЙ» В РУССКОЯЗЫЧНОЙ КАРТИНЕ МИРА ЖИТЕЛЕЙ КАЗАХСТАНА

Статья посвящена описанию ассоциативного образа Китая в сфере образования, выполненного на основе результатов проведенного ассоциативного эксперимента. Дан подробный анализ социолингвистических характеристик респондентов, участвовавших в эксперименте. Полученные результаты подкреплены содержательно-тематическим анализом заголовков казахстанского русскоязычного СМИ. Выводы статьи имеют практическую значимость для исследований внешнеполитических отношений между Казахстаном и Китаем и их отражением в языковом сознании русскоговорящего населения Казахстана.

Ключевые слова: ассоциативный эксперимент, концепт «Китай», вербализация, языковое сознание, ассоциативный ряд.

Казахстан – страна, являющаяся идеальной географической точкой, соединяющей Восток и Запад. Стремясь уйти от экспортной зависимости от цен на нефть, Казахстан связывает свой экономический рост с развитием инфраструктуры и с региональной торговлей. Подтверждением тому является национальная программа «Нурлы жол» (Светлый путь), которая представляет собой план стимулирования экономики в большей степени за счет модернизации транспортных путей [3]. Цель страны – стать самым большим деловым узлом в Центральной Азии, мостом между Восточной Европой и Центральной Азией.

© Байтелесова А.Д., 2019